

BILBO ETA EUSKARA

Bilbon, 1977-IX-24

Alfonso Irigoyen

Agur Jaun andreak, Deustuko Unibertsitateko erretore jauna, Bilboko Alkatea, Bizkaiko Diputazioko ordezkaria eta Euskaltzainkideak:

Juan Mateo Zabala euskal idazle eta hizlaria Bilbon jaio zen 1777-garreneko irailaren 21-an San Antongo bataio liburuan agiri denez. Horregatik egun, berrehun urte geroago, Euskal Akademiak jaioterrian bertan ohore egiten dio.

Ni ere Bilbon jaioa naizenez gero, zazpi kaleen inguruan ez bada ere, 1890-garrenean Bilbora iragan zen Abandoko eremuan bederen, parte hartzera gomit egin didate.

Aita Biain-ek Juan Mateo Zabala-ren biografiaz ihardungo omen zuen eta Aita Lino Akesolo-k haren literatura lanez, eta hala ihardun dute ihardun ere. Beraz, ni ez natzaie egun hemen gai horiei lotuko, *Bilbo eta euskara* gaiari baino.

Bilbo eta euskara diodanean ez dut esan nahi Bilbon euskara administrazio hizkuntza bezala, merkatari euskaldun batzuen arteko harremanetan izan ezik, paperetan aurkitzeko esperantzarik dudarik, Euskal Herriko gure historian halakorik ez baita gertatu herrixkarik txikienetan ere, inoiz frase bakarren batzuk aurkitzen ditugunean bitxi erizten baitiogu eta berehala arretarik handienaz bildu eta argitaratzen baititugu zerbait baliotsurekin topo egin dugulakoan. Ez, ez da hori. Esan nahi dudana da Bilbon jendalde arrunt baten artean euskaraz egin izan dela neurri batean edo bestetan eta egin ere gure egunotararte, norbaitzuk gehiegi arduratu gabe bestela uste izateko joera badute ere. Ez dut ukatzen, jakina, —eta nola uka daiteke?— reboluzio industrialak dela kausa joan den mendean, bereziki foruak galdu zirenetik aurrera, lehenik meatzetara eta pizkanaka pizkanaka gero eta azkenik

Franko-ren garaiean samaldaka erdaldun asko eta asko etorri dela lan bila —eta euskaldunak ere bai— Bilboko hibai osoaren ugertzetara eta baita Euskal Herriko beste alderdi batzuetara ere, eta gertaera horrek gutxiengo nabarmenean utzi gaituela gu euskaldunok, beste hiri handi batzuetan ere, gehiago edo gutxiago, halatsu izatera iritsi diren bezala.

Euskalzale albistarian 1898-garreneko urriaren 27-an argitaraturikako alean "Euskerea Bilbon" artikuluan "lautarik batek euskeraz dakien erri"-a dela esaten da. Lehenago oraindik gehiago zela pentsatzea ez da amets hutsa.

Baina lot nakion gaiari kronologiari jarraiturik eta ditudan datoak azalera atera ditzadan.

Bilboko hiria, ezaguna denez, Bizkaiko Jaun Diego Lopez Harrokoak bizkaitar guztien atseginez sorterazi zuen 1300-garren urtean Begoña-ko alderdian, Bilboko portua zeritzan lekuan, Logroño-ko forua oinharriztat emanik (1). Iturriza-k dioenez (II, 53 orr.), ikus nota (14), Juan Iñiguez de Ibarгүйen aipaturik: "poblándola... varios pescadores y venaqueros que vivían en Ascao y Meazábal, y comerciantes venidos de Bermeo". Hiria sortzearen izkribuan ere "et omes bonos de Bermeo" agertzen da argitasun gehiago eman gabe. Emiliano Arriaga-k (35-36 orr.), ikus nota (30), dio: "Iñiguez de Ibarгүйen cita un acuerdo del Señorío fechado en 1300 en la iglesia juradera de Santa Eufemia de Bermeo, en que se ofrecía jornal de 16 maravedís a los canteros y carpinteros que fuesen a trabajar en la nueva villa".

XVI-garren mendera itzuli behar dugu, ordea, gugana iritsi den eta gure hizkuntzari dagokion aztarrenik zaharrenez iharduteko. Bilbon argitara zen 1596-garren urtean Betolaza-ren dotrina erdaraz eta euskaraz: *Doctrina christiana en Romance y Basquence, hecha por mandado de D. Pedro Manso, Obispo de Calahorra, y la Calçada, y del Consejo del Rey nuestro señor, para las tierras Bascongadas de su Obispado, reducida por el Doctor Betolaza, à lenguaje mas comun, y mas vsado y que con mas facilidad se entiende en todas ellas, para bien, y vtilidad de sus obejas de aquellas partes,*

(1) Ikus sortzearen izkribua, Valladolid-en emana, Teofilo Guiard Larrauri-ren lanean: *Historia de la Noble Villa de Bilbao*, tom. I, Bilbao 1905, 9 orr. Bigarren tomoa 1906-garrenean agertu zen, hirugarrena 1908-garrenean eta laugarrena 1912-garrenean.

que por largos años las apaciente, y gobierne, à gloria, y honra de Dios nuestro Señor, Amen. Impresa con licencia en Bilbao, por Pedro Cole de Ybarra, impresor de este muy noble, y muy leal Señorío de Vizcaya. Año de 1596 (2).

Ez da orainarte argitu nongoa zen Betolaza, ezta non zegoen apez ere. Ez dut posible izan Bilboko Kabildokoa zen ala ez jakitea orduko dokumentazioaren faltaz, Santiagon izan banaiz ere. Bilboko apezten artekoa baldin bazen bertan jaioa izan behar zuen, zeren hiriko ponteetakoak besterik ezin izan baitzitezkeen Bilboko eta Begoñako elizetako apez. Erdaraz *beneficiados pilongos* zeritzen. Guiard-ek dioenez *Betolaza* deitura Bilboko lehenengoetarikako dokumentazioan agertzen da. Hain zuzen ere Txintxilla-ren 1483-garreneko kapitulazioen inguruan *Diego de Betolaza* dugu, beste batzuen artean, Bilboko hiriaren izenean (3).

Frantzisko Mendieta, Bizkaiko Diputazioan, euskarazko irakurgaia duela, orainarte gorde den eta Gernikara, kopia bat utzirik orde, eraman duten pinturaren egilea bilbotarra zen. Honela dio irakurgaiak: *Au da nola milla ta laureun ta yruroguetaamasei urteetan Garagarrilen ogueta amargaren egunean erregue jaun Fernando bostgarrena (sic) guernicaco ardolen (sic) bean bizcaitarrai confirmadu equinezan euren foruac ta eurac bera jauntçat ecutea*. 1556-garren urtean jaio zen eta pinturak 1609-garreneko fetxa darama. Mendieta, gainera, Bizkaiko Historian ere murgildu zen eta esku izkributan utzi zuen lana. Juan Carlos Guerra-k argitara zuen Donostian 1915-garrenean *Quarta parte de los Annales de Vizcaya que Francisco de Mendieta, vecino de Vilbao, recopiló por mandado del Señorío* (4). Lana erdaraz badago ere bertan iragan da guganaino Jaun Peru Abendañokoren euskarazko kanta, XV-garren mendeko erdialdean Aramaion gertaturikako egintzez diarduen (5). Bilbon ere ahorik aho edaturikako kanta zela pentsatzea berezkoa dirudi. Gure epikaren ditzira bat da edozein modutan ere.

(2) Luis Mitxelena-k argitara eman zuen hitzaurre batekin. Ikus "La Doctrina Cristiana de Betolaza (1596)", *BRSVAP*, XI (1955), 81-100 orr.

(3) *Beneficiados pilongos* direlakoetarako begiratu nota (8). Besterako Teófilo Guiard Larrauri, *Historia de la Noble Villa de Bilbao*, I, Bilbao 1905, 6 eta 137 orr.

(4) Ikus A. Irigoyen "Estudio de un texto arcaico del vizcaino antiguo", *I Semana internacional de Antropología Vasca*, Bilbao 1971, 455-474 orr.

(5) Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid 1964, 79 orr.

Bilbotarra zen Ráfael Mikoleta ere, 1653-garren urtean euskaraz ikasteko metodoa izkribatu zuena (6). San Antongo Elizan bataiatu zuen Martin Arrieta batxillerrak, 1611-garreneko azaroaren 19-an jaio zela (7). Bilbokoa zenez gero posible izan zuen bertako Kabildokoa izatea, kanpokorik ezin izan baitzitekeen orduko legearen arauera (8). Edward S.

(6) *Modo breue de aprender la lengua vizcayna compuesto por el licenciado Rafael Micoleta, presbytero de la muy leal y noble Villa de Bilbao, 1653*, Sevilla 1897. Edward Spencer Dodgson-ek argitaratua. Bigarren argitaraldia dela dio, baina geroago berak argitu zuen hirugarrena zela, ikus *RIEV* II (1908), 255 orr.: "Rafael Nicoleta y Sir Thomas Browne".

(7) Camilo Villabaso, "El doctor Rafael Micoleta", *RIEV* VII (1913), 568-569 orr.: "El Dr. Rafael de Micoleta fué bizcaino y bilbaino, de nacimiento oriundés, habiendo nacido en esta villa en 19 de Noviembre de 1611: fueron sus padres Martin Rafael de Micoleta y D. Maria Ochoa de Zamudio y le bautizo el Bachiller Martin de Arrieta en la iglesia de San Anton. La familia Micoleta por las dos líneas paterna y materna era de las mas acomodadas y distinguidas de la población, y especialmente por la parte de su madre estaba ligada con el noble y opulento linage de los Zamudios".

Fidel Fita, "Rafael de Micoleta", *RIEV* VII (1913), 570 orr.: Julio Urkixo-k eskura zion bataio agiria ematen du eta guraso bezala Martin de Micoleta eta Maria de Çamudio agertzen dira. Han dion *Miñ ez da*, dudarik gabe, *Martin* izenaren laburpena besterik.

(8) Ikus Andrés Eliseo de Mañaricua, *Santa María de Begoña en la Historia espiritual de Vizcaya*, Bilbao 1950.

Honela dio: "Desde la lejanía remota en que se pierde la memoria hasta el siglo pasado, siempre han estado atendidas las parroquias de Bilbao y Begoña por un único cabildo". "En el privilegio otorgado en 1331 por doña Maria se hace ya mención de ello prohibiendo a los abades o abadesas sucesores el separar "del servicio a los sobredichos clerigos de Santiago, por ningun achaque del mundo... nin puedan, nin hosen traer a ningun clerigo extraño, para en servicio de la Iglesia sobredicha de Santa Maria, tirando a estos clerigos de Santiago de su servicio", 167-168 orr.

"El que hubiese de ser el cura de Begoña miembro del cabildo de Bilbao, daba lugar a una situación anómala. Era entonces norma corriente que sólo los hijos naturales del pueblo pudiesen obtener sus beneficios parroquiales, que por ello eran calificados de patrimoniales. Siendo necesario para obtener beneficio en Bilbao ser natural de la Villa, quedaban excluidos del Cabildo y, por lo tanto, de la posibilidad de ser cura de Begoña los hijos de la Anteiglesia" "Según el sínodo de 1410, se consideraban hijos naturales aquellos cuyo padre o madre, abuelo o abuela —en 1411 añadieron bisabuelo o bisabueta— hubiesen vivido diez años de que naciese "faziendo vezindad" y diezmando según debían y a los nacidos y bautizados en la parroquia y lugar viviendo su padre o madre como vecinos. (*Const. Syn. ms. Vitoria*, fol. 80-81)". "En 1474, el Ordinario de Calahorra sentenció que los clérigos y beneficiados de la Villa se estimasen patrimoniales de Begoña. Cfr. *Iunquito*. Por D. Juan de Larragoiti, fol. 3", 168 orr.

"El 1 de Julio de 1528, el Cabildo eclesiástico llegó a un acuerdo con el concejo, justicia y regimiento de la Villa sobre las condiciones que debían reunir los aspirantes a beneficiados. Las establecidas fueron: 1.ª Ser nacido en la Villa e hijo de vecino morador en ella o en sus arrabales y cuyos padres hubiesen conservado su vecindad hasta que el hijo solicitara el ingreso en gradera. 2.ª Se admitía a los

Dodgson-ek dioskunez metodoan agertzen diren elkar hizketak bestek erdaraz eginikakoetarik itzuliak dira: "traducción Biscaina del primer diálogo Castellano de Juan Minsheu, publicado en Londres en 1623" (9). Beraz ez da egia inork iturririk seinalatu ez dionik. Eta hori hala baldin bada ez digu argitzen Bilboko pertsonen arteko harremanik XVII-garren mendean, ezta nola jazen ziren, zer jaten zuten eta abar ere, esan den bezala (10). Bai, ordea, Bilboko euskaraz nola mintzatzen zen, alderdi batera utzirik itzulpena izateak eman ziezaiokeen kutsua. Duen zahar itxuragatik lekukotasun ezin utzizkoa dugu euskal hizkuntzaren historiarako.

Oso baliotsua da guretzat, gainera, ondo esan den bezala, euskal poesiak argitzen diguna. Beste berririk ezean, dioskun apurra urrearen pareko bihurtzen zaigu.

Badirudi, eta diodana hipotesis hutsa besterik ez da, Mikoleta-ri inglesen batek eskatu ziola metodoa egin zezan, Londresen argitaratua zegoen erdarazko elkar hizketa hartu baitzuen oinharri euskarara itzultzeko. Hala esplikatuko litzateke Sir Thomas Browne orain Londresen gordetzen den esku izkribuaren jabe izatera iristea (11). Hau ez da batere harrigarria. Beherago ikusiko dugunez Bilbon bazeuden orduan merkatari inglesak eta euskaraz mintzatzen entzuten zioten hirian inguruko jendeari. Ikasteko gogoia sortzea zeharo normala dela deritzat, bereziki kanpotarrak izanik eta lati-

accidentalmente nacidos fuera de Bilbao, v. gr. por destierro de sus padres o por haber ido la madre a su propio caserío a dar a luz, siempre que hubiesen sido moradores de Bilbao. 3.ª Habían de ser bautizados en alguna de las iglesias de Bilbao, de no haberlo impedido peste, guerra u otro caso análogo. Se admitía a los bautizados en otra iglesia por devoción de sus padres. 4.ª Para conocer la naturaleza del pretendiente se habían de fijar edictos en las parroquias de Santiago y San Antón y en el ayuntamiento por seis días". "Arch. Sant. 1, 1, 18. Arch. Mun., 10, 1, 12". Eta 1594-garren urteko datoetarako "Arch. Sant. 1, 4, 54", 279-280 orr.

(9) Edward S. Dodgson, "Rafael Nicoleta y sir Thomas Browne", *RIEV* II (1908), 256 orr.

(10) Luis Michelena, *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid 1960, 63 orr. Emiliano de Arriaga, *Lexicón bilbaino*, segunda edición aumentada, Madrid 1960, Luis Mitxelena-ren hitzaurrea, 6 orr. Bertan dio: "No es sólo el vascuence de Bilbao el que conservó particularidades arcáicas. Su romance, mucho más antiguo y arraigado, no es el castellano descolorido de San Sebastián, mejor provisto de cultismos y vulgarismos recientes que de voces castizas". Baieztatze hauek oinharria Mikoleta-k euskarara itzulirikako erdarazko elkar hizketetan baldin badute, oinharri sendorik ez dute. Hala ere honek ez du esan nahi erromantze zaharrak euskaldunen artean non nahi eta bereziki hiri inguruetan arrastorik utzi ez zuenik.

(11) Edward S. Dodgson, "Rafael Micoleta: no Nicoleta", *RIEV* VII (1913), 564-567 orr.

naren eta mundu romanikoaren prestijio ukatu ezina gora behera inglesa nagusi aterata zutenak, ordurako sortua baitzen Shakespeare, Hego Euskal Herrian halakorik ez genduen bitartean.

Mikoleta-k bere metodoa egin eta hiru urte geroago, 1656-garrenean, Bilbon argitara zen Martin Otxoa Kapana-gako lizentziatuak euskarara itzulirikako dotrina, erdarazko testoa ere aldamenean zuela. Itzultzailea Mañarian zegoen apez eta bertan jaiorikakotzat hartzen da (12).

Badugu 1683-garreneko proba bat ere. Urte haretan Bilbotik Fermin Basabilbaso merkatari bizkaitarrak Donibane Lohitzuneko Joanes Callo-ri —agian deituraren haserako c letrari azpiko arrastoa falta zaio eta ç da— izkribaturikako karta iritsi da guganaino, bialdu nahi zion sardina multzoa kendu egin baitzioten frantsesena zenaren aitzakian eta arrazoi horregatik egin ziren paper mordoarekin batera gorde baitzen karta ere. Nik neuk argitara nuen *Euskera* aldizkarian. Aipaturikako paper mordoaren artean kanpoko zenbait merkatariaren berri ere agertzen da, hala nola: "la cassa de Vbertto Vbrech, mercader olandés residente en la villa", Joan Goceein, mercader ynglés", "cassa y morada de Henrrique y Miguel Busch Hermanos, mercaderes amburguesses", "la cassa de Nicolas Vehones", "Joan Roos su compañero, ambos mercaderes ynglesses", "la cassa y auittación de Don Balentín Moiganezo de esta villa, de nación yrlandés". Beste alde batetik 1677-garren urtean Bilbon merkatari gisa bizi zen lapurtar mordo batek izkribu bat egin zuen zergatik berek ez zuten emanikako agindu bat bete behar adierazteko. Hain zuzen ere aginduaren bidez Bilboko hirian bizi ziren frantses guztiak hogeitaseko legoatik kanpora aterata behar zuten. Baina Lapurdik Bizkaiarekin merkatu librea omen zuen eta hala aitorturik omen zegoen eta Bizkaira zekartzaten mantenuakatik bizi omen ziren Bilbon (13). Ez dago dudarik merkatari-tzan bazegoela euskaldunen mundua ere.

(12) *Exposicion breue de la doctrina christiana compuesta por el P. M. Geronimo de Ripalda de la compañía de Jesus. N. S. de Vribarri de la Villa de Durango. Con licencia en Vilbao, por Juan de Azpiroz. Año de 1656.* Ikus oharretarako Julien Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Oosterhout, Pays-Bas 1970, réimpression de l'édition de Paris, 1891 et 1898, n.º 24.

(13) Ikus Alfonso Irigoyen "Carta en lengua vasca dirigida en 1683 desde Bilbao por Fermín de Basauihuaso a Joanes de Callo, a San Juan de Luz", *Euskera* VI (1961), 259-269 orr.

Iturriza-k XVIII-garren mendeko azkenaldera dioenez: "El vecindario de Bilbao consta de 1.300 fogueras con inclusión de unas 25 casas de las Artigas de Bujana, que en lo espiritual son de la parroquial de Arrigorriaga". XVII-garren menderarte, ordea, beste alderdi batzuetako laborari zentso pagatzaileenak ere izan omen zituen (14). Aipatu dudanaren kopia egin zenean Fr. Mateo Zabala-k hamasei hamazortzi urte inguru zituen. Artigas de Bujana delakoa beti ezagutu dut *Buia* izenez, hain zuzen ere *-n-* bokal artekoa eroririk, euskaldunen artean gertatzen den gisara. Baserri haietan, gainera, euskaldunak bizi izan dira ene denboran, ni inguru haietara behin baino sarriago pintatzera joaten nintzenean. Orain ez dakit zertan den hango euskalduntasuna, ez bainaiz urreratu galdetzera.

Emiliano Arriaga-k dioenez (39 orr.), ikus nota (30): "De la fogueración nominal que se hizo en 1704 resultó tener Bilbao 1.419 vecinos o fogueras, que calculando a cinco almas por foguera daba 7.095 habitantes. En 1860, el censo dio aproximadamente 18.000 y en 1878 más de 34.000. De entonces acá ha duplicado casi esta cifra, merced a la irrupción que de los pueblos de Vizcaya y de todas las provincias de España y de otras naciones extranjeras, se ha verificado desde la última guerra civil carlista en nuestra Villa... Atraídos por el ruido del mineral y la sed de riquezas, han venido a desnaturalizar por completo este pueblo antes tranquilo, morigerado y religioso".

Bilbok 1822-garrenean, ordea, 13.560 bizilagun omen zituen. Orduan hiria Atxurin hasten zen, San Antongo zubia hartzen zuen eta baita beste alderdiko zubiburu ingurua ere. Handik aurrera hibaiak mugatzen zuen egun Udaletxea dagoen lekuraino. Beste alderditik Begoñarako Galtzaden hasera zen muga, eskilarak Begoñarenak baitziren, eta handik zehar Askao eta Esperantza, egun kale bezala irauten dutenak.

1861-garreneko apirilaren 7-an emanikako legeak ere-

(14) Juan Ramón de Iturriza y Zabala, *Historia General de Vizcaya y Epítome de las Encartaciones*, Bilbao 1967 (Prólogo, notas e índices de Angel Rodríguez Herrero), 1793-garreneko esku izkributik argitaratua, vol. 2.º, 60 orr.

XVIII-garren menderako berri zehatzagoak izan nahi dituenak ikus beza: Mercedes Mauleon Isla, *La población de Bilbao en el siglo XVIII*, Valladolid 1961.

muak zabaltzeko ahala eman zion eta lege haretan oinharriturik Madrileko Gobernuak 1869-garreneko abenduaren 19-an hontzat hartu zituen muga berriak eta gora behera batzuen ondoan 1870-garreneko apirilaren 2-an Bilbok beragatatu zituen. Beretzat gelditu zen Begoñako zati bat: Galtzadak, Mallona eta Mirafloresko gaina. Deusturen muga La Salve-n zegoen eta Abandorena Zabalburun eta San Mamesen, egun Miserikordia dagoen lekuan, ipini zuten. Azkenik 1890-garreneko uztailaren 1-eko erretordenaren bidez osorik iretsi zuen Abando. Deustu eta Begoña, ordea, ez ziren iragan 1924-garreneko urriaren 29-an erretordena eman zen arte. Franko-ren garaian zanpatu ditu, azkenez, Erandio eta abar (15).

Gaia, lehenengo muga zabaltzea egin baino lehen, 1860-garreneko uztailaren 22-an tratatu zen Gernikako batzarretan: "Del mismo modo se dió igualmente cuenta de otro dictámen de la comision de fueros que copiado á la letra dice así: "Iltmo. Señor. La comision de fueros ha reconocido la mocion presentada á V. S. I. en sesion de ayer suscrita por varios apoderados y los antecedentes sobre el proyecto de anexion de las anteiglesias de Abando y Begoña á la villa de Bilbao; y como para proponer en este negocio una medida concreta y acertada, sea preciso examinar con detencion otros datos y antecedentes de que carece, opina, páse á la diputacion general para que con presencia de los mismos, obre de la manera que mas convenga y esté en consonancia con la observancia del fuero é instituciones especiales del Señorío. V. S. I. sin embargo acordará como siempre lo mas justo y acertado. Casa de juntas de Guernica y julio 22 de 1860". Ogei ta zazpi firma agertzen dira. "Y la junta lo aprobó en los términos propuestos por la espresada comision" (16).

Jakina, 1870-garrenean eremua zabalago egin zuenean, Abando, Deustu eta Begoña baserriz beterik zeuden eta euskara zen nagusi jende xumearen artean. Abandok bazuen, gainera, zenbait astileria hibai ertzean.

(15) Ikus *El Fuero, privilegios, franquezas y libertades del M. N. y M. L. Señorío de Vizcaya*, con una introducción de Dario de Areitio y Mendiola, Bilbao 1950, azkenean datorren mapa. Baita ere *Memoria del proyecto de ensanche de Bilbao*, Bilbao 1878, 5-7 orr.

(16) *Juntas generales del M. N. y M. L. Señorío de Vizcaya, celebradas só el árbol, y en la Iglesia juradera de Santa María la Antigua de Guernica, desde el día 9 al 22 de Julio de 1860*, Bilbao, 1860, 93-94 orr.

Gogora ekar dezakegu Jose Paulo Ulibarri abere sendatzailearen euskararen aldeko ekintza etengabea, Abandorena zen Bilbo zaharreko hauzategian bizi zela, Bilboko hiriaren aurrez aurre hibaiaren beste alderdian, zubi kolgante famatua izan zena iraganik Barrenkalearen parean, 1847-garrenean hil zen arte (17).

Bilbon San Frantziskoko komentua zegoen aipatu den zubi kolgantea iraganik, fraileek zubia izatea lortu baitzuten eta egin eta berregin baitzen (18). Hobeto esateko Abandoko eremuan zegoen komentua, Bilbo zaharra zeritzan eta deritzan hauzategian. Baina edozein modutan ere, Bilbora begira zegoen, eta ez bakarrik geografiaren aldetik. 1833-garren urtean, karlistadako gerra garaian, handik alde egin behar izan zuten fraileek. Koartel bihurtu eta erdi deseginik gelditu zen. 1856-garrenean guztiz botatzea erabaki zen.

Juan Ramon Urkijo jaunak 1970-garren urteko gabonetan 1755-garrenean han bertan kantatzeko argitaraturikako gabon kanta paper bat erretratuz berrargitaratua bidali zigun adiskideei zenbait ohar erantsirik. Honela dio kanta paperak (19):

Villancicos / en basquence, que se han de cantar en el / Real, è Imperial Convento de N, P. S. Francisco de la M. N.

(17) Jose Paulo Ulibarri Galindez-en "Gutunliburua" izeneko eskuzkribuaren facsimil gisako argitalpena, Gasteizen 1975, "Disertación del P. Aquesolo sobre la figura de Ulibarri", V-XII orr.

(18) XVI-garren mendearren bigarren zatian hasi ziren egiten eta uriola batek eraman zuen. Azkenez 1735-garren urtean berriz hasi eta amaitu zuten eta urte bi besterik ez zuen iraun. 1793-garrenean egurrezkoa egin zuten eta 1813-garrenean frantsesak berriz sartu zirenean erre egin zuten. Ikus Teófilo Guiard Larrauri, *Historia de la Noble villa de Bilbao*, III, Bilbao 1906, 433-439 orr. Geroztikakoa zen zubi kolgantea, 1874-garreneko karlisten bonbardeoan desegin zena. Ikus Miguel Unamuno, "Los caños de Bilbao en 1846", *Hermes*, 15 de julio, 1918, núm. XIX, *Obras completas*, VIII, Madrid 1966, 539-541 orr.

(19) Halako gabon kantak argitaratzeko ohitura bazegoen Espainiako hiri erdaldunetan ere. Ikus Manuel Alvar, *Villancicos diociescos (La colección malagueña de 1734 a 1790)*, Málaga 1973. Lehen urtean agertzen denak haseran dio: "Letras de los villancicos que se han de cantar en la Santa Iglesia Cathedral de Malaga, en los Maytines de la Pura, y Limpia Concepcion en este año de 1734. Puestos en musica por D. Juan Frances de Iribarren, Racionero, y Maestro de Capilla de dicha Sta. Iglesia". Alvar-ek azaltzen duenez: "puede descomponerse en dos partes: una de 1734 a 1765 en que don Juan Francés de Iribarren, racionero y maestro de capilla de la cathedral malagueña, era el encargado de componer la música; otra —de 1781 a 1790— en la que las tareas recayeron sobre don Jaime Torrén, que ocupó los mismos cargos", 9 orr.

Villa de / Bilbao, en los Solemnes Maytines del Nacimiento de N. Sr. Jesu- / Christo, en este año de mil setecientos y cinquenta y cinco, puestos / en Musica por el P. Fr. Martin de Oaraveytia, Organista, y / Maestro de Capilla de dicho Convento. /

Villancico à 4. con Violines.

1. *Estrivillo.*

Nay duen ezquero Sein ederrac,
Arzaien trajean etorri,
Canta dezagun, Arzai onac,
Tonadilla ederrori.
Coros. Erdu, erdu nere lagunac,
Guacen, guacen Belenera,
Yzar ederbat dago an eta,
Utzi dezagun naguia.

1. Orain bada, canta dezagun,
Tonadilla ederrori;
Festac ere deguiozcagun,
Virginaren Semeari.

Coros. Daguigun saltu, vetor, vebil,
Ceren zaizaute Arzayac?
Arzai chiquionec emandaguizgun,
Guri ensalce andiac.

1. Aurraren vada consolatzeco,
Violinac ditugu ecarri,
Aren soñuan canta dezagun,
Tonadilla ederrori.

Coplas.

1. Criadorea agradetzicen (*sic*),
Astoa, eta Ydia, *Criadorea, etc*
Veren Javea ezaguturic,
Dicha daucate andia. *Veren, etc.*
Vivo. Ceruco Erregue gaur jayozaicu
Portale triste batean; *Ceruco, etc.*
Humillic, eta otzac illic,
Lasto utsaren gañean. *Humillic, etc.*
Ay, ay, ay Mundua, ay Mundu Mundua,
Ongui, ongui daucazu,
Ceruco Lorea,

Ongui, ongui daucazu desamparatua.
Vnis. Criadorea agradetzicen, etc.
Vivo. Ceruco Erregue, etc.

2. Lau Arzay pobre etorridira,
 Señaren alabatzera,
 Señaren alabatzera, eta
 Amaren honrratucera.
3. Cernai dezute Arzaionac,
 Portale pobre onetan,
 Noren villa zavilzate,
 Gauvaren ordu onetan.
Vnis. Criadorea, etc.
Vivo. Ceruco Erregue, etc.
4. Angueruac esandigute,
 Or, or goyan basoan,
 Gure Mesias dagoala,
 Virgina Amaren vesoan.
5. Erregueac eldudira,
 Urrea, eta Mirrarequin,
 Incensua ere badacarte,
 Adoratzeco verequin.
Vnis. Criadorea, etc.
Vivo. Ceruco Erregue, etc.
6. Erregueen, Erreguea da,
 Ezda cer milagro eguin,
 Bassallagea sugetacea,
 Coroac utziarenquin (*sic*).
7. Zorci egun passatu eta,
 Primiciac dituzu utzi,
 Guregatic padecitzea,
 Laster dezu zuc icasi.
8. Zure Echera, Jesvs maytea,
 Eramangaizazula,
 Virgina Ama, Joseperequin,
 Intercessora degula. *Amen.*
Vnis. Criadorea, etc.
Vivo. Ceruco Erregue, etc.

Argi ta garbi dago, orriaren testoa bertan agertzen baita, Bilbora begira zegoela komentua: "Real è Imperial Convento de N. P. S. Francisco de la M. N. Villa de Bilbao".

Aita Lino Akesolo-k diosku Jose Paulo Ulibarri ere bertso paper egileen artean agertzen dela hurrengo mendean eta baita Abandon bizi zen Bizenta Mogel ipuin egilea ere. 1832-garrenerarte urte oro atera omen ziren hutsuneren bat edo beste izanik gobernuaren neurriak zirela kausa (20). Jakina, hurrengo urtean fraileek betiko alde egin behar izan zuten, karlistekin nahasi baitziren.

M. B. Alzola Gerediaga-k dioenez Gernikako Artxiboan ere badaude halako paper batzuk (21).

Arantzazu-n kanta paper bi gordetzen dira, bat San Frantzisko komentukoa eta bestea Santiagokoa, hiri barruan zegoenekoa eta dagoenekoa, eta Aita Villasante-ri eskerrak kopia bana eskuratu ahal izan ditut, han egin zuten liburu erakusketa batean ikusi ondoan eskaturik. San Frantziskokoa urterik gabekoa da eta lan honen bukaeran emango dugu osorik erdarazko zati eta guzti eta baita *Gaboneco cantia vizcainar guztientzat euscaldun emacume batec ateria 1819-garren urtian Abandoco elexatian*. Azkenengo hau behar bada Bizenta Mogel-ena izan daiteke. Berlin-en 1857-garren urtean argitaraturikako liburu batean dator (22).

Santiagokoa hona hemen:

Letras de los villancicos / en romanze, y basquenze, / que se han de cantar / en la Iglesia parroquial, y matriz / del Señor Santiago / de esta Noble Villa de Bilbao, en los solemnes / Maytines del Sagrado Nacimiento de nuestro Señor / Jesu-Christo, este año de 1794. / Puestos en Musica, por Don Pedro de Estorqui, Maestro de Capilla en / dicha Iglesia; y Opositor à Magisterios de Capilla en Santas / Iglesias de termino. / En

(20) Ikus lehen aipatu dugun Gutun liburuaren hitzaurrea, IX-X orr.

(21) "Ulibarriren idazti-lanen ganean hitz batzuk", *Euskera* XXI (1976), 177-178 orr.

(22) Von C. A. F. Mahn, Dr., *Denkmaeler der baskischen sprache. Mit einer einleitung, welche von dem studium der baskischen sprache handelt und zugleich eine beschreibung und charakteristik derselben enthaelt*, Berlin 1857, LVI eta 80 orr. ditu, 67 orr. eta hurrengoak. Edizio fototipikoa egin da 1967-garren urtean, Anthropological publications, Oosterhout-Niederlande. Baditu beste zenbait bertso ere *Euskera* aldizkarirako prestatu nahi ditudanak.

Bilbao: Por Simon de Larumbe, Impresor del M. N. / y M. L.
Señorio de Vizcaya. /

Introduccion.

Duo. O! Padre amoroso,
cuyos atractivos
llevan mis potencias,
roban mis sentidos.

Estrivillo.

Escucha mi bien,
atiende amor mio,
repara la pena
del Pueblo Escogido:
y pues te suplica
humilde, rendido,
levanta tu mano,
retira el castigo,
y abate la furia
de sus enemigos.

Coplas.

Ya que en tus espaldas
cargas mis delitos;
para por mis culpas
sufrir los castigos:

El mas inhumano
blasfemo atrevido
nos hace la guerra,
y asesta sus tiros.

Desde que este azote
nos tiene afligidos
se han vuelto los gozos
en tiernos gemidos.

Los Padres, las Madres,
no menos los hijos,
el Rico, los Pobres
gimen oprimidos.

¿Hasta quando Padre
nos has despedido?
¿Mas qué es lo que hablo
mas que es lo que digo?

De tan grandes males
la causa hemos sido,
mas al fin nos pesa
de haberte ofendido.

Si el atribulado
llora sus delitos,
¿por qué continuas
tan duro castigo?

Vos inexorable
jamas habeis sido
para con aquel
que está arrepentido.

Buen Dios perdonad,
echad en olvido
nuestra iniquidad,
nuestros desvarios.

Zortcicua.

1. Urte guztijetaco
Gabongo Leguia
Da soñu eder baten
Cantia imintia:
Echaco ucatuco
Sari au Jesusi
Jaijo jacun ezquero
Belenen gugaiti.
2. Arerijo andi bi
Daucaguz cer goitu
Gura bugu Seinchuba
Erreguetzat artu:
Guerraguiñac daucaguz
Gorputz ta ariman
Alan Pasiño char
Celan Francesetan.
3. Arerijo onen contra
Nai bogu irabaci
Vitorija andi bat
Jarraitu Jesusi:
Arquituco ditugu
Armaac Asca baten
Fedeco Farolagaz
Boguz billatuten.

4. Jesus etorri orduco
Lurra dago issilic
Guerraco Arma guztijac
Albora ichiric:
 Baquezco Erreguia
Jacu icentetan
Judiaco Leoia.
Egun barrijetan.
5. Egercituben Jauna
Bildots bat eguinic
Infernuco Dragoia
Isteco goituric:
 Bere Odolac dauca
Virtute andija
Gutziz deseguiteco
Guerraguin guztija.
6. Vijotz azcor ta andi
Prestuben Jaubiac,
Enzun, nortzuc benetan
Dirian Nobliac:
 Euren buruben Jaube
Biarco dabe izan
Icusiric Seinchuba
Celan Cuman datzan.
7. Gure Fediac daucaz
Arma ugarijac
Eci, ta bezeetaco
Pasiño guztijac:
 Alan euquico dogu
Barruban baquia
Campoti euquiarren
Urrian Guerria.
8. Noc ondo icusi ezquero
Jesus beeraturic
Naico dau erabilli
Buruba arroturic?
 Daucagu Icastegui
Ederra Belenen:
Fedeco eguacaz
Guazan gu lembait-len.

9. Baña ezta aztutecua
 Francesen Guerra
 Galduba izan eztedin
 Daucagun Fedia:
 Beintzat gomutan dauca
 Bilboco Urijac
 Lagunduten deusèla
 Vizcaitar guztijac.
10. Bacoachac eguiten dau
 Emen al dabena
 Jaquinic dala Guerra
 Jaunac nai dabena:
 Fraile, ta Abadiac
 Bestecaz batera
 Jagui dira pozarren
 Armac artutera.
11. Señorijo, Consulau,
 Ta Urija alcarturic
 Aberatsac izanda
 Dagoz pobreturic.
 Emoten ditubela
 Ondasun andijac
 Gordetarren Erregue
 Fede, ta Errijac.
12. Jaincuac nai dajala
 Orain bedeincatu
 Vizcaitarren Gogua:
 Eta alan lagundu
 Esturasun onetan
 Ondo urteteco
 Baquia zabalduric,
 Jesus ametaco.

Laus Deo.

Ondo ikusten da orduko gerra giroa eta orduko elizgizone-
 nena.

Komeniko litzateke eskura daitezkeen gabon kanta paper
 guztiak bilduma bat eginik argitaratzea.

Sabino Arana Goiri oraindik Abando Bilbora iragan gabe
 zegoela jaio zen 1865-garren urtean. Jaio eta bizi izan zen

etxea San Bizente Abandoko Elizatik hurbil zegoen eta oraintsurarte iraun du. Hain zuzen ere Franko-ren garaian desegin dute harriz harri arrastorik geldi ez zedin. Euskaraz ez zekien. Aranatarrak handikiak baitziren hori ez da harrigarria. Hargatik, izatera iritsi zen pentsatzeko moduak ikasi beharra sortu zion eta ederki menderatu zuen. Edozein modutan ere bere eragina handikien erdal joeraren salakuntza gertatzen da azpi egituran, alderdi batera utzirik zenbait kontradizio azaleko eta forma hutsezko, orduko integrismoarekin nolabait zer ikusia zutenak. Bultzatzaile bikain bezala agertzen da gure historian.

Urte bete lehenago jaio zen, ordea, Migel Unamuno Bilbo hirian, Ronda kalean, 1864-garreneko irailaren 29-an. Gaztelania aukeratu bazuen ere bere pentsamendua adierazteko literaturaren bidez, haren sustraiean euskal munduaren problematika zegoen. Sei urte zituela galdu zuen aita. Hura Mexiko-n urte asko egina zen, indianoa esaten zitzaien horietakoa. Frantsesez ere ba omen zekien. Telesforo Arantzadi Unamuno, lau urte lehenago Bergaran jaioa, lengusua zen, eta gainera ez dakit nolako osabatasuna zuen. Arantzadi-k ongi zekien euskaraz. Unamuno-k umetan ez zuen asko ikasi eta geroago saiatu zen.

“A la vez que apacentaba mi alma con todas aquellas leyendas [*Amaya o los vascos en el siglo VIII, Leyendas vasco-cántabras, Los últimos fueros*, eta abar], diosku, —forjadas artificialmente la mayoría— y todas aquellas fantasmagorías del remoto pasado de mi pueblo, estudiaba con todo ahínco el vascuence, en libros ante todo, y buscando luego toda ocasión de oírlo hablar y aun hablarlo. Y entonces empecé a componer un diccionario vasco-castellano en que me proponía agotar la materia. Y para mayor esfuerzo lo hacía etimológico. Y aún guardo la enorme suma de materiales recogido en bastantes años, a partir del último de mi bachillerato [curso 1879-1880] (23).

Dirudienez foruak galtzeak halako giroa sortu zuen eta Unamuno ere ikutu zuen:

“A poco de acabar yo mi primer año de bachillerato, el 21 de julio de 1876, siendo Cánovas del Castillo presidente del

(23) Ikus Miguel Unamuno, *Recuerdos de niñez y mocedad*, (1908), *Obras completas*, VIII, Madrid 1966, 166 orr.

Consejo de Ministros, se dictó la ley aboloria de los Fueros, cesaron las Juntas Generales del Señorío en Guernica, se empezó a echar quintas, se estancó el tabaco, etc. Y en medio de la agitación de espíritus que a esa medida se siguió fue formándose mi espíritu. De aquí mi exaltación patriótica de entonces. Todavía conservo cuadernillos de aquél tiempo, en que en estilo lacrimoso, tratando de imitar a Ossión, lloraba la postración y decadencia de la raza, invocaba al árbol santo de Guernica —a su santidad general para los vascos, se unía para mí entonces la especial de que a su pie, en Guernica, vivía la que luego fue y es mi mujer—, evocaba las sombras augustas de Aitor, Lecobide y Jaun Zuria, y maldecía de la serpiente negra que, arrastrando sus férreos anillos y vomitando humo, horadaba nuestras montañas, trayéndonos la corrupción de allende el Ebro. Y siempre que podíamos nos íbamos al monte, aunque sólo fuese a Archanda, a execrar de aquel presente miserable, a buscar algo de la libertad de los primitivos euscaldunes que morían en la cruz maldiciendo a sus verdugos (24), y a echar la culpa a Bilbao, al pobre Bilbao, de mucho de aquello. Un cierto soplo de rouseaunianismo nos llevaba a perdernos en las frondosidades de la encañada de Iturigorri, hoy echada a perder por el fatídico mineral. Y recuerdo una puerilidad a que la exaltación fuerista nos llevó a un amigo y a mí, puerilidad que durante años hemos tenido callada. Y fue que un día escribimos una carta anónima al rey Don Alfonso XII increpándole por haber firmado la ley de 21 de junio y amenazándole por ello. Pusimos en el sobre : “A S. M. el Rey Don Alfonso XII.—Madrid”. Y al buzón la carta. Y cuando poco tiempo después llegó a Bilbao la noticia del aten-

(24) Garibai-ren testo bat dakar gogora: “Con esto las mugeres Cantabras, por ser de sobrado animo, temiendo que sus hijos auian de venir a perpetua seruidumbre, dize Strabon en el libro tercero, que los matauan, olvidando el amor entrañable, con que las madres suelen amar a sus hijos, queriendolos antes ver muertos: considerando allende desto, jamas auer reconocido sus progenitores a ningun Principe. Era tanta la fortaleza, que los Cantabros mostrauan, que segun el mesmo Autor, no solo algunos prisioneros, puestos por los Romanos en Cruz, para matarlos con mayores tormentos, cantauan con grande alegria muchos metros, estimando por felicissima la muerte por la defensa de la patria, mas aun en los de tierna edad se halló este pundonor y terribilidad, deseando antes ver muertos a sus padres, que en poder de sus aduersarios: porque escriue, que vn muchacho viendo presos a sus padres y hermanos, matò a todos por mandado del padre, conociendo que esperauan trabajosa senectud de seruidumbre”, *Los qvarenta libros del Compendio Historial...*, Barcelona 1628, Lib. VI, 176 orr. Lehenengo edizioa Amberes-en egin zen 1571-garrenean.

tado de Otero u Oliva —no recuerdo de cuál y ahora no voy a ponerme a comprobarlo—, nos miramos a la cara mi amigo y yo, aterrados. En aquel muelle del Arenal, frente a Ripa, ¡cuántas y cuántas veces nos paseamos disertando de los males de Euscalerría y lamentando la cobardía presente! ¡Cuántas veces echamos planes para cuando Vizcaya fuese independiente! Por el mismo tiempo se formaba en el mismo ambiente el espíritu de Sabino Arana. Empezaba a ponerse de moda entre nosotros lo de la aldeanería y el maldecir la villa, invención de hombres corrompidos. Había quien se avergonzaba de confesar que era de Bilbao, y decía ser del pueblo de alguno de sus padres o abuelos, siempre que fuese pueblo más genuina y exclusivamente vascongado. Y, sin embargo, era la villa la que nos moldeaba el espíritu, era la villa la que nos infundía esa exaltación, era la villa la que estaba incubando el bizkaitarrismo, era Bilbao" (25).

Unamuno paguko ikastetxera joan zen, Bizkaiko Instituta zeritzan haretan hasi baino lehen, eta ez eskola publikora. Aldea zegoen bien artean eta pagukoetara joaten zirenei besteek *farolines* esaten omen zieten. Udara Deustuko Olabeaga hauzategian iragaiten zuten franko berandurarte, eskolak hasi eta geroagorarte egonik amaren aldetikako amumaren etxe ortu eta guztikoan. Bazeuden han mahastiak eta bestelako fruta arbolak ere. Hibaiean marea gora zegoenean erreten batzuetarik ura sartzen omen zen soloetara. Han eskolako mutikoak burla egiten omen zien zeramatzaten blusa luzeakatik. Deustun garai haretan euskaraz erdaraz baino gehiago entzungo zuela bazterretan zilegi da pentsatzea eta baita amumak, denbora berean izekoa zela, bazekiela ere, Bergaran jaioa baitzen. Benita Unamuno zuen izenez eta haren aitaren arreba zenez gero deitura berdina zuen eta aita hil ondoan karrera egiten lagundu zion. Jakina, Migel Unamunoren aita bere iloba batekin ezkondu zen. Ene denboran Deustun bertako jatorrikoak izanik bizi izan diren euskaldunak ezagutu izan ditut eta Adrian Zelaia Unibertsitateko lagunak diost behin juez bezala joan behar izan zuela Enekurira eta erdaraz ez zekiten euskaldunak aurkiturik interprete batez baliatu behar izan omen zuen. Zeberio-ko baserri batean, Ariltzan, jaioa zen Unamuno-ren aitita, Jugo deitura zuena

(25) *Recuerdos de niñez y mocedad, op. cit.*, 167-168 orr.

eta Jose Antonio izena, eta garai haretan euskaraz erdaraz baino hobeto zekiela pentsatzea normala da. Aitaren aldeko aitita eta amuma Bergarakoak ziren, Meltxor Unamuno eta Josefa Iñazi Larraza. Aita ere Bergaran jaioa zen, Felis Unamuno izenekoa. Beste hiru anaie izan zituen eta denak Ameriketara joan ziren. Felis diru apur bat eginik etorri zen eta Bilbon ogia egiteko fabrika bat ipini zuen eta merkatari bezala agertzen da. Ama, Salome Jugo, Bilbon jaioa zen, "natural y vecino de ésta" dio Santu Juanetako liburuan, gure Unamuno bataiatu zutenean izkribatu zutenez. Edozein modutan ere bere haur eta mutiko denborako oroitzapenetan euskarari buruzko oharra txitean pitean egiten ditu itzulpena emanik (26).

Unamuno-k 1886-garren urtean argitaraturikako lan batean dioenez Bilbon erdaraz seseoa egiten zen eta suntsitzen omen zihoan ordurako, "Va desapareciendo el seseo, y más de una vez he oído, al pasar por junto a los que pasean en la plaza Nueva esperando les llegue la hora del trabajo (los días de lluvia), algún soberbio *neseo*. Hasta las calles tenemos empedradas de *loza*" (27).

Ene denboran erdaraz seseoa Bizkaiko euskaraz mintzatzaren diren euskaldunei besterik ez diet entzun. Izan ere Bizkaiko euskaraz *s* eta *z* ez ditugu bereizten eta hortik dator kutsatze hori. Baina erdara menderatu izan duten neurrian ikasi dute erdarazko *s* eta *z* bereizten.

Honek adierazten digu euskarak aski indar izan zuela Bilbon erdarari eragin hori itsatsi ahal izateko eta Unamuno-k hura izkribatu zuen garaian bazegoela jende multzo bat handikien artekoa ez izanik erdara zeharo menderatu zuena.

(26) Ikus *Recuerdos de niñez y mocedad*, op. cit. eta "La Biblioteca de mi padre", 419-421 orr., *Asturias gráfica*, año I, num. 2, noviembre 1919, "Historia de unas pajaritas de papel", 179-184 orr., *Bilbao*, 5, 12, 19 agosto, 1888, Migel Unamuno-ren lan osoen bilduman, VIII-garren tomoan berrargitaratuak. Baita ere Emilio Salcedo, *Vida de don Miguel*, Segunda edición corregida, Salamanca 1970.

(27) Miguel Unamuno, "El dialecto bilbaino (R. I. P.)", *Revista de Vizcaya*, noviembre 1886, *Obras completas*, IV, Madrid 1966, 145-149 orr.

Tomo honetan "La raza vasca y el vascuence (1884-1933)" titulu zabalaren azpian dator eta bertan biltzen da bere doktoratzearen tesisa ere, "Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca". Tomo hau 1968-garrenearte ez zen atera. Baina aipaturikako tesisa ere bazuela Madrilen argitaratu zen 1958-garrenean -Afrodisio Aguado, S. A.-. Honela nire erratu bat zuzentzen dut, ikus *Euskera XXI* (1976), 88 orr.

Hori berbera gertatu zen Durangoko alderdi batean ere, noizkoa den fenomenoa adierazteko datorik ez badut ere esku artean.

Unamuno-k berak dio: "Yo sostengo que el dialecto bilbaino fue una espontánea y fresca eflorescencia de nuestro espíritu, que un renuevo castellano injertó en vascuence" (28).

"Qué queda de todo aquello? —dio—. Dos composiciones literarias que yo conozca, y arruinadas memorias. La una de dichas composiciones empieza: "Ené qué chimbo, mírale". La otra es la ya citada de "Ay que risas te hisimos". Esta última es deliciosa, y tengo la manía de creerla de verdadero mérito literario en su género. Es sobria, no exagerada, típica a no poder más, y en ella lenguaje, ideas y pensamiento son del más puro y neto color local. Es una verdadera joya, a mi entender" (29).

Emiliano Arriaga-k ere biltzen du *chalos* hitzean (30): "Chalos y todo nos hiso / desde el balcón una vieja". Bilboko kanta horrek ene denborararte iraun du eta nik ahozko tradizioz honela ikasi nuen: "Ene que risas hisimos / al pasar por el Sendeja / Ene que risas hisimos al pasar por el Sendeja / Chalos y todo nos hiso / desde el balcón una vieja / chalos y todo nos hiso / desde el balcón una vieja".

Kanta hori sortu zuen giroa euskalduna zen bete betean, are gehiago, euskaraz erdaraz baino hobeto zekiten, baina gertatzen dena da erdararen aukera egin zutela Unamuno-k geroago —eta Unamuno ez da bakarra— egin zuen bezalatsu. Zuzen ala oker egin zuten beste kontu bat da, baina hala egin zuten.

Ene! euskaldunok maiz erabiltzen dugu Bizkaian mira eginik, batzuetan diminutibo ta guzti: *ai enetxoa!* esango lieke ama batek seme bati gogokoa ez duen zerbait adierazi nahi dionean.

(28) "El dialecto bilbaino (R. I. P.)", *op. cit.*, 146 orr.

(29) "El dialecto bilbaino (R. I. P.)" *op. cit.*, 147 orr.

(30) Emiliano de Arriaga, *Lexicón bilbaíno*, segunda edición aumentada, Madrid 1960, 68 orr. Lehen edizioa 1896-garreanean argitaratu zen *Lexicón etimológico, naturalista y popular del bilbaíno neto* tituluaren azpian.

Orain badugu Txorierrirako beste lan bat: Mikel Zarate, *Influencias del vascuence en la lengua castellana a través de un estudio del elemento vasco en el habla coloquial del Chorierrri-Gran Bilbao*, Bilbao 1976.

Qué risas hisimos delakoaren azpi egituran euskarazko zelango barreak egin genduzan! dago eta erdaldun jator batek ez luke sekula *hacer risas* esango *reirse* baino eta etorri ere erdal hiztegian ez dator.

El Sendeya artikulua maskulinoa duela agertzen da, femeninoa ipini beharrean. Euskaraz jenerozko moziarik ez dagoenez gero euskaldun batentzat berdin da.

Chalos y todo nos hiso desde el balcón una vieja delakoaren azpi egituran *txalo ta guzti egin euskun balkoitik atso batek* dago. Erdaldun garbiak ez lukete sekula *hacer chalos* esango *aplaudir* baino, eta euskarazko *txalo*, balio adierazko- rrez sorturikako hitza, haserako palatalizazioak salatzen duenez, erdaraz 'aplausu' da.

Giro hori nabarmen gelditzen da Emiliano Arriaga-ren *Lexicón bilbaíno* delakoan. Bertan datozen hitzetarik bat edo beste baino ez ditut aipatuko hemen, eredu bezala:

"*Güertosanto* (c.) Camposanto; cementerio". Arriaga-k erdarazkotzat ematen baldin badu ere gogoan hartu behar da Bizkaiko zenbait lekutan euskaraz *ortu santua* esaten dugula kanposantuaren ordeztu, eta Bilbokotzat ematen den hitz hori euskaratikakoa besterik ez da, nahiz eta euskaraz erdaratikako hitz birekin osatua izan.

"*Erri* (del e. *erri*) En euskera es: país, tierra. // Aquí se toma en sentido de aldeano, campesino". Arriaga-k euskaraz ematen dion zentzua kontuan hartzekoa da, zentzu zaharra hori baita (31).

"*Chalo-pinchalo* (del e. *txalo* con el elemento onom. *pin.*) Aplauso acompasado y repetido. // *Haser chalo-pinchalo*: aplaudir a compás y con insistencia. // *Las años* solían y aún suelen cantar a los niños para que aprendan la gracia de chocar las manecitas:

(31) Zentzu horretan Garibai-k erdarara itzultzen duen testu bat eman nuen "Euskal Herria eta euskara" lanean, *Lur eta gizon, Euskal Herria*, Oñati 1974, 240, 241 orr. Aita Moret ere bide beretik zebilen: "El Obispo de Salamanca Don Sebastian, cercano a aquellos tiempos, afirma, que se hallaba, que las tierras de Pamplona, de Deio, y la Berrueza, siempre se poseyeron, y retubieron por sus naturales". "La misma fama se ha conservado de la region llamada Deio, montosa tambien, y mas dilatada en lo antiguo, que oy estrechada, como en la amplitud de lo que comprehendia, tambien en la contraccion de la voz Vasconica, llaman Deierri, como si dixeran Deio-erri, que suena tierra de Deio", P. M. Ioseph Moret, *Annales del Reyno de Navarra*, Pamplona 1684, Lib. IV, kap. I, 130 orr.

Qué risas hisimos delakoaren azpi egituran euskarazko zelango barreak egin genduzan! dago eta erdaldun jator batek ez luke sekula *hacer risas* esango *reirse* baino eta etorri ere erdal hiztegian ez dator.

El Sendeja artikulu maskulinoa duela agertzen da, femeninoa ipini beharrean. Euskaraz jenerozko moziarik ez dagoenez gero euskaldun batentzat berdin da.

Chalos y todo nos hiso desde el balcón una vieja delakoaren azpi egituran *txalo ta guzti egin euskun balkoitik atso batek* dago. Erdaldun garbiak ez lukete sekula *hacer chalos* esango *aplaudir* baino, eta euskarazko *txalo*, balio adierazko-
rez sorturikako hitza, haserako palatalizazioak salatzen duenez, erdaraz 'aplausu' da.

Giro hori nabarmen gelditzen da Emiliano Arriaga-ren *Lexicón bilbaíno* delakoan. Bertan datozen hitzetarik bat edo beste baino ez ditut aipatuko hemen, eredu bezala:

"*Güertosanto* (c.) Camposanto; cementerio". Arriaga-
k erdarazkotzat ematen baldin badu ere gogoan hartu behar da Bizkaiko zenbait lekutan euskaraz *ortu santua* esaten dugula kanposantuaren orde, eta Bilbokotzat ematen den hitz hori euskaratikakoa besterik ez da, nahiz eta euskaraz erdaratikako hitz birekin osatua izan.

"*Erri* (del e. *erri*) En euskera es: país, tierra. // Aquí se toma en sentido de aldeano, campesino". Arriaga-k euskaraz ematen dion zentzua kontuan hartzekoa da, zentzu zaharra hori baita (31).

"*Chalo-pinchalo* (del e. *txalo* con el elemento onom. *pin.*) Aplauso acompasado y repetido. // *Haser chalo-pinchalo*: aplaudir a compás y con insistencia. // *Las años* solían y aún suelen cantar a los niños para que aprendan la gracia de chocar las manecitas:

(31) Zentzu horretan Garibai-k erdarara itzultzen duen testo bat eman nuen "Euskal Herria eta euskara" lanean, *Lur eta gizon, Euskal Herria*, Oñati 1974, 240, 241 orr. Aita Moret ere bide beretik zebilen: "El Obispo de Salamanca Don Sebastian, cercano a aquellos tiempos, afirma, que se hallaba, que las tierras de Pamplona, de Deio, y la Berrueza, siempre se posseyeron, y retubieron por sus naturales". "La misma fama se ha conservado de la region llamada Deio, montosa tambien, y mas dilatada en lo antiguo, que oy estrechada, como en la amplitud de lo que comprehendia, tambien en la contraccion de la voz Vasconica, llaman Deierri, como si dixeran Deio-erri, que suena tierra de Deio", P. M. Ioseph Moret, *Annales del Reyno de Navarra*, Pamplona 1684, Lib. IV, kap. I, 130 orr.

Txalo ¡pin! txalo,
 Txalo ta txalo:
 Txoritzuen mispillen
 Ganien dago.
 Badago, bego:
 Eleizarako
 Zapatatxu barrien
 Begire dago.

Aún resuena en mis oídos, que desde entonces han percibido tantas y tantas majaderías, aquel sencillo canto cuya traducción es: *Palmotea, palmotea, palmotea y más palmotea: el pajarillo está encima del níspero. Si está, que se esté, y siga mirando los zapatitos nuevos (que tienes) para (ir a) la iglesia*". Kanta hau ezaguna da Lekeition eta inguruetan ere Azkue-k bildua du.

"*Fraiscu* (del e. *Praisku*.) Se llama así familiarmente a los que tienen por nombre *Francisco*. // También se aplica a los máscaras que se disfrazan de aldeanos".

"*Pachico* (e.) Cariñosa y familiarmente se les designa así a los *Francisco*". Eta beste zenbait pertsona izen euskaldunen artean korritzen zuten erara.

"*Armosar* (c.) Es una metátesis del castellano *Almorzar*", Bizkaiko euskaraz *armosa(u)* eta *armosua* esaten da 'gosaldu' eta 'gosaria' adierazteko, erdaratik badator ere. Baina Bilbo-ko forma horrek euskararekin du zer ikusi, azken finean iturria erdaran izanarren. Eta abar.

Unamuno baino urte bete geroago, 1876-1877-garreneko ikasturtean sartu zen Bilbon zegoen Bizkaiko Institutoan R. M. Azkue lekeitiarra batxilleratoa egitera (32). Urte berean jaio ziren biak. Azkue-k gero bizitza osoa Bilbori loturik egingo zuen eta handik Euskal Herriari begira beti, Salamanca-n apezgoari bereziki zegozkion ikasketak eta teologian doktoratzea egin ondoan. Unamuno-k, ordea, Madrilerako bidea hartu zuen bere doktoratzea euskarari zegokion gai batez egin zuen arte.

1887-garren urteko azaroaren 17-an Bizkaiko Diputa-

(32) M. Grande, "Estudios de bachillerato realizados por Resurrección M.ª de Azkue", *Euskera* VI (1961), 360-361 orr.

zioak euskal katedra bat betetzeko deia egin zuen (33) eta hor agertu ziren Azkue, Arana Goiri, Unamuno eta beste hiru, Luis Iza, Pedro Alberdi eta Eustakio Madina, irabazi nahirik. Azkue-ri eman zitzaion eta bizitza osoa euskal lanei eskeiniko zien erraldoi baten ekintza frutu handikoa eginik. Bere ondora ekarriko zituen geroago Kirikiño eta Maidagan eta oraindik geroago Orixe. Nazario Oleaga bilbotarra ere giro horretan sortuko zen.

Azkue-k *Euskalzale* aldizkaria abiaerazi zuen eta geroago *Ibaizabal* ere bai. Lehenengoaren bigarren urtean, 1898-

(33) Ikus Alfonso Irigoyen, "Del epistolario de Azkue", *Euskera* II (1957), 265-266 orr.

Unamuno-k garaitu horretan lan labur bat egin zuen euskaraz eta *Euskal-Erria* aldizkarian argitaratu, XIX (1888), 299-300 orr.

Honela dio:

"¡AGUR, ARBOLA BEDEINKATUBE!

"Neguban igartuten de (sic) arbolie; orrijek jausten dire bere oñetara eta anche orbelak inðarrrik emoten deutzaz urtengo dirianak udabarrian orri barriai (sic).

"Gorputzarako (sic) irudije legez, bardiñ de izpirituarako (sic) berbakuntza. Arrapau euskubezan legezarrak, gure bizije ziriala, bañon gorde daigun gure euskaldun armie eta onetati urtengo jakuz barriro foruak, bai, urtengo dira justiziarren eguzkije argituko danian, betiko udabarriaren egunian.

"Euskaldunak euskaraz eztakijenak ikasi biar dabe, arren, biotz indartsuarentzako bere errije maitauten dabena gauza erraza da; badakijenak ez aztuteko, euskerie korapillube estuten dituzana illobak aitonai eta gurasoen jakintasuneko ontzije dalako.

"Euskaraz herbeiten eben gure aitonen aitonak, gizon ayek etorri ziran, ezta-kigu nundik, narruakaz jantzijek, arrizko azkoriakaz armatubek, pakian lur gogor onetan laneiteko. Ayek baño gero etorri ziran iberotarrak, zeltak, erromarrak eta arabiarrak, ekarri eben bakochak bere berbakuntza, bañon zapaldu (sic) zirian Euskalerrriaren kontra. Euskarazko soñu gozoak entzun zirian Terranova-ko erri-jeton Colonen jayotza baño len.

"¡Agur eiten zaitut, arbola zarra, anaijen odolez eta amen negarrez erregatube, bañon Jaungoikoaren eskubagaitik bedeinkatube, arech maitea, ondatuten dituzana zure sustraijak lur onetan, gizon prestuben biotzakaz oratube, gorde gaizuz danok zure kerizpian!

"¡Agur eiten zaitut, zuri pe (sic) bai, Gernika, erri ederrenena (sic), euskaldun danentzako erri santube, zukan arbola santube jarririk dagolako: euskaldunen artian maitatube baliñ bazara, ayek baño nik maitauten zaitut geijau, zergatik eugan zorionezko amesetiek baño eztitut ikusi geijau, eztije baño egun gozuague pasa dot, eta zergaitik emenche nere biotzaren biotzeko abijie dagol!

"¡Agur eiten zaitubet, zuei pe (sic) bai, neure anaija laztanak! Denbora dato-rrena obie izango da; negu illunaren ondoren udabarri agertu oi dabe!

"Oraiñ arte esan deutzube ¡aurrera!; bañan gure arbolie bere buruba gure burnizko mendijek egin zituzan Jaungoikoaren zerua jasoten dabena erakusten deusku zerube esanda legez, gora, beti gora!

"Euskalerrria amen asi, Zeruan akabauko.

"Miguel Unamuno-koak".

garrenean "Euskerea Bilbon" titulua duen artikulua bat dator firmarik gabe. Agian Azkue-ren eskua ez zen lan horretarik urrun ibili. Egungo gaiari ondo baitatorkio hona hemen zati bat:

"Aurtengo abenduan asita, domekan domekan euskerazko berbaldiak entzungo dira Bilboko Eliza andienean, Santiago-Elizan, zazpi ta erdietako Meza bitartean.

"Aspaldiko urte onetan eukan bat edo batek uste au. Baionan Euskalerrria iñoiz izan ezarren, urtero Garizuman euskeraz berba egiten da bertako Eliza baten: katedralean bertan auza. Eta Bilbon, beti Euskalerrria izanda, orain berreun urte euskeraz edo latinez gauza guztiak Elizetan adierazoten zireala, ainbeste euskaldun errialde guztietakoak bertan bizi izanik ¿euskerarik egiñ ez?

"Ta ezpeie gure irakurleak uste izan, erabagi au artu dala euskal usaiña Bilbok euki daian, ez. Onetarako bere ezta txarto etorriko. Baiña, batez bere, euskeraz zerurako bidea erakustea erabagi bada, erderaz ulertu edo aditu ezin daben askok bide ori ezautu daien izan da.

"Iru edo lau elizgizonek leporatu dabe pozarren arazo arduratsu au; ta zeruko laguntasuna bitarteko dabela, urtean urtean udagoienetik asita udararteko domeketan lan eder oni ekingo dautse.

"Gauza arrigarria izango litzake Bilbo érdaldundua euskerazkotu nai dan bitartean, Euskalerrriko uri asko, oraindiño zorionean euskaldunak direanak, erdaldundu gurarik bizi izatea. Erretorika iantzigarria aldendu bei ta guztiak erraz aditu al izan daiguen, billoiztu daigun geure gogamena. Gauza arrigarria izango litzakeala esan nai dogu, Bilbo lango erri baten, lautarik batek euskeraz dakien erri onetan euskerea Elizaratu-orduan, Tolosa ta Bermeo ta Durango ta Bergara ta Lekeitio ta Gernika ta Azpeiti ta Markiñan da beste eun erri-tan, euskerea Eliza-zokondoetan makur makurrik egotea, iai andienetan erderearentzat irakastegi edo pulpitoa nai-ta-nai ez itxi bear dabela.

"Durangon oraiñ urte bi bertako iai-egunik andienean erderaz, *Astarloa-ren aurkez aurke*, Eliz-iarduna egin zan. Tolosan urtero egiten dira erderaz Andra Mariaren Sorrera Garbiaren izeneko bederatziurrena ta beren atsakabe edo doloretakoa ta beste iardun edo berbaldi asko. Gernikan

oraintsu irudi edo imajiña bi lenengoz gurtu edo adorau bear zirean egunerako, gauza gomutagarriak egin gura zirean; da bene benetako gomutagarria egin dabe, Salamancatar elizgizon bat adierazo edo predikatera ekarriaz.

“Beste onen antzeko gertari asko azalduko gendukez, zeri balego ¿baiña zetarako? Eliza geienetan bizi da erdere, gazte-antzeru burua zut dabela, ta euskera gaisoa, zaar-gizan (sic) konkorturik eta makurtuta” (34).

Harrezkero Bilbon, orainarte aski izan ez bada ere, euskararen aldeko joera bultzatu izan da eta hor dira gerra aurrean aranistak sorturikako ekintzak, *Euskaltzale bazkuna*, *Euzkadi* egunkaria eta errebistaren segida, *Euzkerea*, *Eguna* egunoroko euskalduna gerra denboran, Hauzo eskolak, *Euskaltzale* eta *Ibaizabal* aldizkari euskaldunak, Euskaltzaindia eta Azkue eta abar. Bertan jaiorikako idazleak ere badira, Nazario Oleaga lehen aipaturikakoaz gainera, Mikel Arruza 1890-garrenean jaioa, Gabriel Aresti, Xabier Gereño, Josu Arenaza, Xabier Kintana, Jose Antonio Retolaza, Karmele Rotaetxe eta abar eta abar, gureganik hurbil dagoen denborakoak baino ez aipatzeagatik. Juan Anjel Etxebarria eta Andolin Eguzkitza ez ditut sartzen Santurtzikoak direlako. F. Krutwig Getxon jaioa bada ere Bilbon bizi izan zen ihes egin behar izan zuen arte eta oso osoan Bilbori loturik zegoen.

Bilbon, ordea, denboraren buruan, euskaldunak gutxiengo nabarmenean bizi gara eta hainbat urtetan erdaldundu baldin bada beste epe berdintsu bat beharko dugu berriz euskaldun gerta dadin.

Hain zuzen ere goizeon egunkaria zabaldu dugunean azkenez Euskal Unibertsitatearen distritoa Madrilen hontzat hartu dutela jakin dugu, zorigaiztoz Nafarroa barruan sartu ez badute ere, gure gogoz kontra. Hori ere egunen batean, al bait lasterren, sartzea lortu behar dugu. Edozein modutan ere euskara historian zehar prestijioezagatik baztertuz joan baldin bada, orain prestijioa goitik eman behar diogu, Euskal Unibertsitateak, indartzearen urratsak eman ditzan komunikabide sozialak eskuan ditugula. Ea apurka apurka oraingo Bilboko masa hau nolabait euskalduntzearen eta alfabetatzearen bidean jartzen dugun.

Esan dut.

(34) *Euskaltzale*, 1898, urriaren 27-an.

GEHIGARRIA

Villancicos / que se han de cantar / en la solemne misa del
sagrado nacimiento / de Nuestro Señor, y Redentor / Jesu-
Christo, / en el Real e Imperial convento / de nuestro Padre
San Francisco. / Puestos en música por el P. Fr. Antonio de
Zabala, Vicario / de Coro de dicho Convento.

VILLANCICO PRIMERO

Recitado.

Si escuché gloria à Dios, y paz al hombre,
no la guerra cruel, Señor, me asombre,
ni las armas de mí sean temidas,
que estas voces celestes, esparcidas
por la vaga region del ayre puro,
me aseguran que estoy de ellas seguro:
pues estas voces dicen, que ha nacido
en Belen el Mesias prometido,
que entre Dios, y entre el hombre (pues conviene)
el tratado de paz á firmar viene;
y pues viene á dar paz á nuestra tierra,
no hay, hombres que temer armas, ni guerra.

Area (sic).

Si el hombre primero,
ingrato, y osado,
por un vil pecado
entre Dios, y el hombre,
la guerra nos dá.
Oy baxa del Cielo,
humano, y glorioso,
un Niño piadoso,
que con sangre propia
la paz firmará.

VILLANCICO SEGUNDO

Solo. A la Pastorcilla,
que apacienta y guarda
el mejor cordero,
que no tiene mancha.

Coros. Cantemos con gracia
dulces y festivas
suaves consonancias.

Sol. Y en acordes, unidas cadencias,
y en músicas gratas.

Coros. Cantemos con gracia
á la Partorcilla (sic),
que apacienta y guarda
el mejor cordero,
que no tiene mancha.

Coplas.

1. Quando ver se dexa
la Pastora amada,
la luz amanece,
el dia se aclara.
Al ver su hermosura,
los Astros se pasman,
y estudia esplendores
el sol de su cara.
2. Quando sale al campo,
de su amor llevada,
el prado florece,
se alegran las plantas.
Y quando le pisa,
ayrosa, y gallarda,
de su pie de nieve
la nieve se agravia.
3. Divina Pastora
el Cielo la llama,
y la tierra toda
por suya la aclama.
Porque aunque seamos
obejas herradas
al redil iremos
si ésta nos aguarda.
4. Pongamonos todos
baxo de la guarda
de esta Pastorcita
bella, y agraciada:
Y estaremos libres

de dar en las garras
del Lobo infernal,
que huye de sus plantas.
Porque esta Pastora,
Divina Zagala,
es quien su cabeza,
con su pie quebranta.

VILLANCICO TERCERO

De los campos de Belen
los Zagales, y Zagalas
en la noche de este día
se unen para festejarla:
Un bayle tienen dispuesto,
que al compás de una tonada,
celebrando su venida,
al Niño le haga la salva.

Estrivillo.

Todos al bayle
gozosos salgan,
pues que Dios mismo
nos da la traza,
quando del Seno
del Padre baxa
el Verbo haciendo
tanta mudanza.

Seguidillas.

Aquel bien que á los hombres
siglos tardaba,
en un Avemaria
se ve que encarna.
Al dulce dueño de mi vida,
vaya de tonadilla vaya,
y cantando, y baylando
se le haga salva.

Coplas.

1. Quando el Niño precioso
viene á las pajas,

con el hombre, en el bayle
fino se enlaza:
Al dulce Dueño, etc.

2. Sea Adan el primero,
que á baylar salga,
pues por su ligereza
todos oy baylan:
Al dulce Dueño, etc.
3. El bautista este bayle
siga con gracia,
pues por otro la gloria
se le afianza:
Al dulce Dueño, etc.
4. Entren al bayle finos
los tres Monarcas,
pues de la Epiphania
saben la danza:
Al dulce Dueño, etc.
5. Quando Juan á este Niño
baylando aguarda,
la *Magnificat* fina,
Maria canta:
Al dulce Dueño, etc.
6. Los Profetas, logrando
lo que esperaban,
desde el seno á la gloria
baylando saltan:
Al dulce Dueño, etc.
7. Con los finos Zagales
los tres de Arabia,
en Belen este dia
llevan la gala:
Al dulce Dueño, etc.
8. No permitan que Herodes
entre en la danza,
porque en viendo inocentes,
se descompasa:
Al dulce Dueño, etc.

VILLANCICO CUARTO

Introduccion:

á 4. Un Poeta que de comedias
solo titulos á visto,
se á empeñado en que con ellos
á de hacer un villancico.

Estrivillo.

1. Comedia Zagales,
á 4. Comedia, queridos,
que fino consagro
al recien nacido
del teatro del mundo
Autor mas Divino.

Coro. Que titulos tienes
para ser oido?

1. Los de unas comedias,
que tienen ya un siglo;
pues se, que el Infante
gusta de lo antiguo,
quando une á lo Eterno
lo nuevo en si mismo.

Coro. Pus (sic) vamos al caso.

1. Pues vamos conmigo.

Coro. Mas vaya con gracia.

1. Esa es la que pido;
que mas vale cayga
en gracia del Niño,
que no ser gracioso,
y mal divertido.

Coro. Pues vamos al caso.

1. Pues vamos conmigo.

Coro. Mas vaya con gracia.

1. Esa es la que pido.

Coplas.

Solo. En la creacion del mundo
(que estaba todo tranquilo)
La primera culpa del hombre
todo el sosiego deshizo,
pues no supo ni un instante

Ser prudente, y ser sufrido.

Coro. Pues vamos al caso.

1. Pues vamos conmigo.

Coro. Mas vaya con gracia.

[1]. Esa es la que pido.

[2]. *Los amantes de Teruel*

[e]ran Adan, y Eva finos,

[pero] *el Monstruo de los jardines*

(sierpe ttaidora (sic) les hizo

[S]aber del bien y del mal

[tr]astornandoles el juicio.

[Co]ro Pues vamos al caso.

1.] Pues vamos conmigo. Etc.

[3.] Esto fue que viendo al hombre.

[qu]e era *El sabio en su retiro*

[E]l *Diablo Predicador*

[so]pló á Eva en el oido,

[y] con su platica astuta

[a] los dos ha perdido.

[Co]ro. Pues vamos al caso.

1.] Pues vamos conmigo. Etc.

[4.] Desde entonces (sic) (mal andamos)

[N]o hay *Amigo, para Amigo*

[pu]es todo es *trampa adelante*

[de] los hombres el designio

[Qu]ien *engaña mas á quien*

[es]o representa el siglo.

[Cor]o. Pues vamos al caso.

1.] Pues vamos conmigo. Etc.

[5.] Pero para remediarlo

naces tu, *Sagrado Niño,*

El mayor Rey de los Reyes,

El Nazareno Divino.

Aunque Herodes quiere seas

El principe perseguido.

Coro. Pues vamos al caso.

1. Pues vamos conmigo. Etc.

6. *A un tiempo Rey, y Vasallo,*

te miramos si advertimos,

que te vistes nuestro traje,

disfrazando lo Divino.

Las Cadenas del Demonio
 tu venida las deshizo.
 Coro. Pues vamos al caso.
 1. Pues vamos conmigo. Etc.
 7. *Pues mejor está, que estaba*
 con tal Redentor el siglo,
Los hijos de la fortuna
 somos ya de Adan los hijos:
Obrar bien, que Dios es Dios
 solo resta Niño mio.
 Coro. Pues vamos al caso.
 1. Pues vamos conmigo.
 Coro. Mas vaya con gracia.
 1. Esa es la que pido.

VILLANCICO QUINTO

Videtar loi bat egarriz ilic,
 dator erreric Belenera,
 Iturrirembat ete daguan
 errichu atan jaquitera:
 amatetaco bere egarrija,
 garbituteco erropia.

Estrivillo.

Oles,

Nor dá?

Bai da:

Cer gurá?

Esan eguizu ete daguan
 erri onetan Iturriric,
 bada egarrijac itoric nauca,
 loyagaz nago erreric:
 Uri onetan, heche zar baten,
 bart agertu da iturri bat,
 noren ur gozo edaten bozu
 eztozu euquico egarriric:
 ur au izanic garbitasuna,
 quenduco deutzuz orbanac.

Guazan, guazan, erdu gustijoc
 osasuneco Iturrira,
 ase gaitezan Ceruco urez,

izan eztaigun egarriric:
 garbitu daigun geure vijotza
 corront ugari Cerucuan.
 Guazan, guazan, guazan gustijoc
 ez bedi iñor alper izan.

Zorcico.

Iturri bat eguan
 Atzeguin lecuban,
 Etzan besteric biar
 Munduban orduban,
 Urtenic lau lecutic,
 Ibai zabaletan,
 Lurra bustiten evan
 Edocein lecutan.

Sugue guzurti batec
 Asmu deunguiagaz,
 Galdu cituzan urac
 Veneno minagaz:
 Loituric Iturrijac,
 Ausiric cañuba,
 Erreric gueratu zan
 Egarriz munduba.

Jaungoico Cerucuen
 Ontasun andijac
 Emon dituz luurrian
 Iturri barrijac:
 Iturri onen ura
 Izanic gozua,
 Gozoz aseco deuscu
 Gustijen gogua.

Cañuba izango da
 Virgina Marija
 Zabala, sendo, ederra
 Mirariz garbija:
 Pozic arturic ura
 Ceruco mendijan
 Ugari emongo deuscu
 Belengo Urijan.

Sarturic Iturrija
 Ibajen erditic,

Garbi etorrico da
 Ur loijen artetic.
 Cañubac emon arren
 Jesus ur santuba,
 Beti gueratuco da
 Gustiz zarratuba.

Cañubac emongo dau
 Ugari estija,
 Esniac quenduco dau
 Gure egarrija:
 Egarri zarianoc
 Erdue Iturrira,
 Loituric zagozanoc
 Ur gustiz garbira.

Cañuba izan arren
 Costu andicua,
 Ur au emonten (sic) jacu
 Duaric naicua:
 Bost lecutan daucazu
 Aguirijan ura,
 Gustijoc artuteco
 Bacoachac nun gura.

Lenago izan bada
 Errijau liorra,
 Ugari dauco orain
 Ur osasuncorra:
 Betoz gueixso dirianac
 Ur au edatera
 Osasun beticua
 Bertan artutera.

Laus Deo.

GABONECO CANTIA VIZCAITAR GUZTIENTZAT, EUSCAL-
 DUN EMACUME BATEC ATERIA 1819.GARREN URTIAN
 ABANDOCO ELEXATIAN.

Sarreria

*Vizcaitar sendo
 viotz andicuaç,
 iños macurtu ezdiran*

*leial, ta senduac!
 Izan zara bai beti
 garbi, ta cintzuac;
 ez zaitube mempetu;
 fede bagacuac.*

ZORCICUA.

1. Urte guztietaco
 betico *Lelua*,
 da atera biarra
 Gabon Zortzicua.
 Aimbeste cantau dogu
 juan dan urtetan,
 ce, ez daquit cer esan
 gaberdi onetan.
Pozgarria. Arin, arin Vizcaitarrac,
 guazan guztioac Belena:
 An jaio da gueure jauna
 Angueruben Erreguia
 baita bere Guizonena,
 gure catia guztiac
 urratzera datorrena.
2. Oraindiño bere nic
 gueratu nai ez dot,
 Cerchubait asmau baga
 gaur baldin albadot.
 Vizcajac emongo deust
 bai materijala;
 izan dalaco beti
 sendo, ta leijala.
Arin, arin, etc.
3. Augusto Erromaco
 Emperadoriac
 nai cituban mempetu
 Vizcaico gentiac:
 baña euren indarrac
 ondo ezaguturic
 igues eraguin eutsén
 Vizcaico lurretic.
4. Alperric gura eban
 Anibal andijac,

- ecer ezetan euqui
 Vizcaico mendijac:
 Beste Gaztelu baga
 gueure basuetan
 coldarturic lotu zan
 ta ondo benetan.
5. Bere gente arrotza
 noc daique sinistu,
 euscaldunac ebeéla
 aimbeste lotsatu?
 Izanic escubete
 Vizcaico gentia
 bildurrez bete eben
 Erroma guztia.
6. Cergaitic derichazu
 aimbeste neque lan
 gure erri onetan
 orduban artu zan?
 Gordetearren sintzoro
 Jesusen leguia,
 gure Foru garbijac,
 eta eusqueria.
7. Erroma izugarri
 Fede bagacuac
 nai euscuzan ecarri
 Jangoico falsuac.
 Ezarri buztarrija
 gueure idunetan
 sartuteco Vizcaija
 Legue barrijetan.
8. Gure Aasaba onac
 au ezaguturic,
 iños macurtu ez eben
 iñori bururic.
 Alcar ondo arturic
 dinue, lenago
 il senar ta emazte
 azpiratu baño.
9. Adanegandic ona
 cinuen guc dogu

Jaungoico bat bacarra
 beti ezagutu.
 Ez dogu bada orain
 bezteric (sic) autuco,
 bera gaitic vizitza
 guc dogu emongo.

10. Esan descube (sic) sarri
 Igarla Santubac
 bete biar dabeéla
 promes, ta aguindubac.
 Guc icharoten dogu
 Mesias justuba,
 beti eguingo dogu
 bere aguinduba.
11. Icharopen onegaz
 Gure Gurasuac,
 igaroten cituben
 guiza-aldi osuac:
 neque gogorren beian
 baña sendo beti
 viar bazan vicitza
 emon Jesus gaitic.
12. Cesar Agustoc eban
 ondo ezagutu
 Vizcaitarren asmua
 eta eban autu,
 baquia esquintia
 bazter chiqui oni
 beragaz izateco
 adisquide beti.
13. Baquia zabaldu zan
 bazter guztietan,
 eta jaijo zan Jesus
 laster era atan:
 Belengo escapian
 abereen artian.
 Abenduco illaren
 ogueta bostian.
14. Ce poza Vizcaitarrac
 aguertu zanian

Izar argui eder au
illumpe artian.
Ez ciran azquenengo
Belena elduten
Seinchubaren aurrian
dira auspaztuten.

15. Derichat naguala
ni orain entzuten
Vizcaitarrac orduban
cer ebén esaten.
Jauna esango eben
ara emen gatoz gu
gueure Jaun, ta jaubia
nai dogu ezagutu.
16. Emen gaucazuz bada
Vizcaitar leijalac
izan arren zu baga
ezer ez, ta argalac;
zure laguntasunaz
goitu ditubenac
gente errutsu, azcor,
ta itzalsubenac.
17. Izan zaitez zu orain
gure aguintari,
ez dogu obeiduco
iñoz guc besteri.
Zara zu gure Jauna,
ta jaube bacarra,
ez gara macurtuco
zu gueugaz bazara.
18. Nun dogu Vizcaitarrac
orduco fedia?
Nun gueure garbitasun
eta sinistia?
Orain argaldu dira
alaco vijotzac,
guizonac emeturic
dirudije motzac.
19. Lotsatu biar gueunque
gomutaz bacarric

- ez daguala orain
alaco guizonic.
Viztu gure fedia
vijotzac sendotu
ta gauza guztietan
Jaincua billatu.
20. Baña ondo bestera
da orain jazoten
Jai santu andi onec
dira igaroten,
Taberna zocuetan
jocuan sarturic,
eta duaz echera
ondo moscorturic.
21. Echian eldu eta
an bere ez baqueric,
emazte ta umiac
iguesi echetic.
Oraingo Gabonetan
au da icusten dana
Onetara eldu da
gure itsumena.
22. Vizcaico ezaugarrija
len zan *Lamburuba* (sic)
orain esaten jaco
Curutze Santuba.
Izurten zan odola
au ez galtziarren
orain salduten dabe
sarri trago baten.
23. Gure vici moduba
balebe icusico
Judegu, ta Heregiac,
cer leuque esango?
Dira, esango leuque,
Jesusen Semiatic,
ala Gentiltzar gueisto
ta fede baguiac.
24. Caridadia dago
gutziz otzituric: